

"Úgy viselkedett, mint aki elvesztette az árnyékát"

Tverdota György: Németh Andor [1. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében; Változatok az otthontalanságra]

[Rákai Orsolya](#) kritika, 2013, 56. évfolyam, 1. szám, 95. oldal

Valószínű, hogy a 2003-ban megrendezett konferenciáig kevés irodalomtörténész gondolta úgy, hogy Németh Andor meglepően sokoldalú és sokszálú munkássága önálló figyelemre is érdemes lehet. Bár időnként (például Lengyel András 2007-ben megjelent tanulmánygyűjteményében) felmerült az igény Németh alakjának újra- vagy még inkább megrajzolására, Tverdota György már terjedelemre is impozáns, kétkötetes monográfiájának megjelenéséig meglehetősen kevés anyagra támaszkodhatott az, aki esetleg nekifogott volna ilyen jellegű munkának.

Tverdota könyve szabályos és régimódi, az életrajz vezérfonalát követő klasszikus monográfiának tűnik. Ennek oka jelentős részben az, hogy a mű túlnyomó részben filológiai alapú kutatásra épül: alapját és hátterét a folyóiratközlések végigolvasása és a megdöbbentő arányokkal rendelkező kéziratos hagyaték átböngészése mellett még élő ismerősökkel készített interjúk, levélváltások, beszélgetések adják. A kétkötetes mű epilógusában Tverdota két olyan tényezőt említ, amely a monográfia megírására ösztökélte. Ahogyan sokan mások, ő is József Attila révén „ismerkedett meg” Németh Andorral, de hamar kiderült számára, Németh Andor nevével, tevékenysége nyomaival szinte minden olyan jelentősebb fórumon találkozni, amely összefüggött az irodalmi modernség új útjainak keresésével a huszadik század első felében. Már önmagában az, hogy a magyar irodalom talán legdinamikusabb átalakulásainak volt érdeklődő, elkötelezett és a kortársak leírásaival szemben igen sokat író tanúja, még hozzá nemcsak az itthoni, de az emigrációs fórumokon is, indokolhatná a témaválasztást, ám Tverdota monográfiája arról győz meg, hogy ennél többről van szó. Németh Andor életútjának végigkövetése során nemcsak az derül ki, hogy érdemes újraolvasni, újraértékelni ezt a sok homály övezte kritikusi életművet, hanem az is – a szerző intencióinak némileg ellentmondva, illetve azokat kiegészítve –, hogy olyan történetről van szó, amely a magyar irodalom 20. századi történetének katalizmatikus voltában is kevésbé ismert folyamatait segíthet jobban megérteni.

A monográfia megjelenése jelentős szakmai figyelmet keltett és elismerést aratott: 2011-ben a könyv Artisjus-díjas lett. Az ez alkalomból készült interjúban Tverdota ismét Németh „örök második” voltáról, ugyanakkor kritikai teljesítményének jelentőségéről beszélt, legitimálandó a témaválasztást: „József Attila egyik legjobb barátja, legértőbb kritikus, műhelyének közeli ismerője, életének tanúja. De Kuncz Aladár mellett is ő volt *A fekete kolostorban* a másik legfontosabb tanú. Karinthy egyik legjobb barátja, aki az *Egy foglalt páholy története* című regényében kitűnő portrét rajzol az íróról. Déry Tibor egyik legjobb barátja, akinek oroszlánrésze volt abban, hogy *A befejezetlen mondat* országos sikert aratott. Arthur Koestler barátja volt, aki úgy nyilatkozott róla, hogy ő, Koestler világhírű lett, de kettőjük közül Németh volt a tehetségesebb. Őt találjuk a magyarországi Proust-recepció bölcsőjénél, ő volt nálunk Franz Kafka egyik legkorábbi felfedezője, és a Joyce-kritika kezdeteinél is az ő nevét találjuk. Azt gondoltam, hogy egy ilyen »örök második« több figyelmet érdemelne annál, amiben az utókora őt részesítette. Megérdemli, hogy egyszer az ő alakja, pályája, életműve kerüljön a figyelem középpontjába.”¹

Ha azonban figyelmesen végigolvassuk az alapos, elmélyült munkáról tanúskodó két kötetet, egy olyan kritikus, újságíró és író alakja rajzolódik ki előttünk, akit lényegében egyetlen kérdés foglalkoztatott egész életében: az irodalom fejlődésének problémája. Milyen tendenciák jelentkeznek az irodalomban? Miért épp azok? Mi a teendője e tendenciákkal a kritikusnak? Németh számára nem kérdés, hogy a kritikusnak mindíg a legújabbat, a legmodernebbet kell figyelme középpontjába állítania – az irodalmi élet működésének megértését nem annak minél teljesebb regisztrálásától vagy a jelen múltbeli előzményeinek feltárásától várja, mint például Schöpflin Aladár (akivel többször vitába is keveredett), hanem a legmodernebb, s emiatt leginkább előremutatónak érzett jelenségek felismerésétől. Ha az előző hozzáállást a „miért ez történik” kérdéssel foglalhatnánk össze, Németh alapállását sokkal inkább a „mi történik tulajdonképpen” kérdése jellemezhetné. A *Nyugattal* való konfliktusainak hátterében éppúgy megtaláljuk ezt a fejlődés iránti érdeklődést, mint az avantgárdhoz és Kassákhöz való vonzódásában, de József Attilához is ez viszi közel, sőt, a negyvenes évek végén még az egyre agresszívebb politikai elvárások egy részét is ezért képes úgy fogadni, mint új, eddig elhanyagolt vagy el nem ismert irodalmi tendenciák művelésére tett javaslatokat.

Figyelemre méltóak az „új költészetre”, a poétika és a nyelv felszabadítására vonatkozó gondolatai. A „minden reflexív tartalomtól” megszabadítani kívánt vers, mely immár a dadaizmus lázadásán is túl van, „mélyebbről jön. Az abszolút csendből menti fel a költő a használat szennyétől megtisztult, abszolút szavakat. A szó ismét magáért van, vonatkozás nélkül való, és azt mondja, amit mond.”² Másutt Tverdota részletesebben tárgyalja, hogyan kapcsolódik Németh elképzelése a kor olyan, hasonló poétikai koncepcióihoz, mint a *poésie pure*, melytől azonban ez az „abszolút” vagy „autonóm” nyelvviségben hívő költészettelfogás fontos mozzanatokban eltér. Némethnél érdekes módon épp az „élet” kiterjesztett fogalma,

az „életté váló” művészet fogalma eredményez a *poésie pure*-höz hasonló elveket, s a „művészi sűrítés” alapkövetelményén nyugvó irodalmi teljesítményt tekinti szürrealizmusnak: „Szürrealizmusnak, nem suprarealizmusnak; ami annyit jelent, hogy a költő nem az eszményesített, valóságon túli mennyiségekbe tornássza fel magát, hanem kiterjeszti a valóság keretét s számba veszi azokat az elemeit is, amelyeket durva módon nem érzékelünk ugyan, amelyekkel azonban a tudomány évek hosszú sora óta számol.”³

Verseiben is megpróbálja megvalósítani ezt az eszményt, melynek folyamatos kifejlődését tartja a modernség legfontosabb ismérvének. Tverdota leszögezi, hogy Németh Andor a „modernség folytonosságában, egyfajta permanens modernségben hitt”, melynek kezdeteit a szimbolizmusban, Baudelaire újításai táján lelta fel, s részben ennek köszönhető az „a magyar kritikát és a hazai olvasóközönséget mindmáig jellemző, megengedhetetlenül kitágított szürrealizmusértelmezés, amely Bretonék mozgalmát, illetve annak a más modern törekvésektől megkülönböztető vonásait elmossa”⁴.

Németh Andor kétségtelenül elmarasztalható amiatt, hogy nem regisztrálta következetesen az egyes avantgárd irányzatok különbségeit. Úgy tűnik azonban, hogy őt valóban sokkal inkább a modernség folytonosságának kérdése izgatta, s az egyes avantgárd iskolák inkább abból a szempontból érdekelték, hogy hol bukkan fel, s hogyan alakul e „kiterjesztett valóságként” működő poétika. S bár ilyen módon lehetséges, hogy pongyolának tekinthető fogalomhasználata nem teszi lehetővé, hogy írásait az avantgárd törekvések korrekt történeti leírásaként olvashassuk, mindazonáltal tény, hogy épp e miatt az érdeklődés miatt értékelhette oly nagyra az utókor által később korszakalkotó jelentőségűnek ítélt szerzők műveit, mint József Attila, Déry Tibor, Proust, Kafka vagy Joyce, akikben e tendenciák megvalósítóit látta. A lírában ezt az eszményt „komprimált versnek” nevezi, s úgy látja, hogy ezt „egyedül József Attila tudta köztünk majdnem hiánytalanul megvalósítani”.⁵ A komprimált vers, melyben a „költészet a szellem öncélú funkciója”, s melyben „nem a költői van felhívva, hanem melynek az élvezőben kell feloldódnia”⁶. Ezért lehet érdekes, hogy Némethnél a tiszta költészet és az irodalom autonómiája melletti kiállás a pálya meglehetősen korai szakaszától kezdve erős baloldali elkötelezettséggel párosul. A szociális kérdések iránti érzékenység, sőt, kritikai hozzáállás azonban sohasem kérdőjelezte meg szemében a modernség talán legalapvetőbb vívmányát, nevezetesen az írói, irodalmi autonómia evidenciáját.

Társadalom iránti érdeklődése azonban nem merült ki ennyiben, s ezért is nehéz számomra értelmezni Tverdota azon kijelentését, hogy Németh nem a társadalom, hanem „az élet fundamentális kritikáját” tartotta az irodalom fő feladatának. Egyrészt mert úgy tűnik – épp a Tverdota által számos helyen idézett poétikai nézetek alapján –, hogy az irodalomnak általánosságban nem kritikai jellegű funkciót szánt, másrészt mert (megint csak e nézetek alapján) nehezen tűnik ilyen élesen elválaszthatónak a ‘társadalom’ és az ‘élet’ fogalma. Úgy érzem, hogy itt pusztán a politika irodalmi intervenciójának elutasításáról van szó, s talán csak a megfogalmazás nem túl szerencsés: mintha a társadalomkritika politikai, ezzel szemben az „élet kritikája” immanens irodalmi jelenség volna, s ezzel az elválasztással mindössze azt próbálná Tverdota leszögezni, hogy Németh baloldalisága nem jelent az ideologikusság terére való átcusúsztást.

Úgy tűnik azonban, mintha Némethnél a társadalom iránti érdeklődés tágabb összefüggésrendszerbe illeszkedne, legalábbis pályája előrehaladásával. Tverdota hosszan elemzi egy, a harmincas években írt tanulmányát, mely *A várakozásról* címet viseli. Ebben Németh meglehetősen különösnek tűnő logikai utakon a freudi vágy és vágyteljesítés gondolatát szociológiai, sőt, ha lehet ezt mondani, közgazdasági elemekkel társítja, halványan a majdani ’68 utáni francia posztstrukturalista elméletekre emlékeztető módon. A magas művészetéről mint különleges áruajtáról ír, mely a közönség várakozását, vágyakozását van hivatva betölteni, ám ez egyszersmind a művészeti autonómia eszméjének továbbgondolását is jelenti. A művészetnek ugyanis ebben a kontextusban olyan lélektani feladata van, melynek teljesülése vagy elmaradása a társadalom minéműségére nézve fontos következményekkel jár: a magas művészet feladata, foglalja össze Tverdota, „a valóság új, nagy, megvalósulásra váró tendenciáit tudatosítani, amelyek az emberi lélek mélyén szunnyadoznak”⁷.

Mintha épp ez lenne az a szál, amely érthetővé teszi Németh kritikusi elveinek utolsó, 1947-es hazatérése utáni alakulását. Ezekre az elvekre ugyanis az jellemző, hogy legalábbis elfogadják az irodalom társadalmi szerepvállalásának szükségességét, s elviszik szerzőjüket egészen a „térítő kritikák” írásáig, azaz addig is, hogy a megvalósulásra váró tendenciák kibontakozásának érdekében megpróbálják előírni az alkotóknak a „helyes” utat. Tverdota monográfiájának hatalmas érdeme, hogy ezt a bonyolult és talán nehezen érthető folyamatot tárgyilagosan, logikusan és elfogultságoktól mentesen, a maga komplexitásában képes az olvasó elé tárni. Németh ugyanis úgy fogadja el a szóban forgó elveket (amennyire elfogadja), hogy közben a végsőkéig megőrzi alkotói szuverenitását, s ha néha kénytelen is olyan kompromisszumokra, melyeknek tartalmával egyáltalán nem ért egyet, sokkal inkább az jellemző, hogy próbálja megérteni, amennyire lehet, mérlegelni és elfogadni az irodalompolitika álláspontját: próbál egy dialógus egyenrangú (sőt, bizonyos értelemben magasabb rangú) partnereként viselkedni. Az alkotói autonómia végig megkérdőjelezhetetlen eleme marad kritikusi világgépének, épp ez a fő záloga ugyanis szerinte annak, hogy az író be tudja tölteni társadalmi hivatását. A monográfia utolsó fejezetei nagyon érzékletes képet festenek arról, hogy miért volt ez a dialógus tökéletesen lehetetlen az adott viszonyok között (s hogyan vált egyre inkább lehetetlenné), ám azt is be tudja mutatni, hogy miért nem volt Németh Andor részéről abszurdum feltételezni egy ilyen dialógus lehetőségét. E kettősség érzékeltetése érzésem szerint roppant jelentős eredménye Tverdota munkájának: lehetővé teszi ugyanis politika és irodalom kapcsolatának, vagy még inkább az irodalmi

„baloldaliság” fogalmának differenciált vizsgálatát a 20. század további évtizedeire nézve is. Pontosan azt a zárványszerűséget képes feloldani ezáltal, mely megközelíthetlenné teszi a század második fele irodalmának és irodalmi életének problematikáját a mai kutató számára – s ami miatt Kulcsár Szabó Ernő a 20. század második felének magyar irodalmáról írva ezt az egész kérdéskört kizárólag kényszerpályaként, s ezért közelebbi leírás, vizsgálat nélkül elutasítandóként tudta értelmezni. Az elutasítás azonban elfedi a kontextuális (sőt, személyi) összefüggéseket, és láthatatlanná teszi azokat a meglepő kapcsolatokat, amelyek, mint Németh Andor példája mutatja, a művészeti autonómia gondolatán alapuló modernség-fogalom elhajlásokon, torzulásokon keresztül folyamatos fennmaradását biztosították a politikai kisajátítások és intervenciók idején is.

Tverdota kétkötetes monográfiája ezért válik érzésem szerint valóban hiánypótló munkává: természetesen igaz, hogy Németh Andor munkássága önmagában is megérdemli a monografikus feldolgozást, ám legalább ennyire fontos, hogy rávilágít az irodalmi modernség rejtekútjaira a 20. század viharos közepén. Az, ahogy az olvasót a tízes évek világától az ötvenes évek körülményei közé elvezeti anélkül, hogy akár egyetlen ponton megakasztaná a részletes, néha szinte kicsit iskolásan enciklopédikus és kronologikus tárgyalásmódot bármi, aminek tárgyalásától elvi alapokon elzárkózna, reményt keltő. Arról győz meg, hogy ez a munka folytatható, s hogy lehetséges vizsgálni és újra(le)írni a 20. század magyar irodalmának történetét anélkül, hogy munkánkat a jókra és gonoszokra osztás idehaza nagy, sok évtizedes hagyományú harci retorikája szervezné. Az árnyéktól ugyanis nem lehet megszabadulni, s az irodalomtörténet-írásnak talán nem is erre kellene törekednie.

-----

1 2011. április 27. Szegő János interjúja, <http://www.litera.hu/hirek/tverdota-gyorgy-nem-en-segittek-jozsef-attilanak>)

2 Németh Andor: Az „értelmetlen” versekről, *Diogenes*, 1923. december 22. 26–27, idézi Tverdota: Németh Andor 1, 102.

3 Németh Andor: Déry Tibor: Ébredjetek fel! *Literatura*, 1928, július, 242–243, idézi Tverdota: *Németh Andor 1*, 113.

4 Tverdota: *Németh Andor 1*, 117.

5 Németh Andor: Medáliák, *A Toll*, 1938. február 20. 47–50, idézi Tverdota: Németh Andor 1, 119.

6 Uo.

7 Tverdota: Németh Andor 1, 215.